

Akademia WSB

Dąbrowa Górnicza, Cieszyń, Olkusz, Żywiec, Kraków

mgr Barbara Baczyńska

**CZAS WOLNY I JEGO FUNKCJE W PROCESIE REWALIDACJI
UCZNIÓW NIEPEŁNOSPRAWNYCH INTELEKTUALNIE**

Autoreferat pracy doktorskiej napisanej pod kierunkiem:

dr hab. Małgorzaty Orłowskiej, prof. AWSB

Dąbrowa Górnicza 2026

Struktura autoreferatu:

I. Geneza zainteresowań badawczych

(aktualność podjętej problematyki, jej usytuowanie w naukach społecznych,
oryginalność stawianych problemów)3

II. Przedmiot badań podjętych w pracy, problem główny, problemy szczegółowe....
.....5

III. Krótka charakterystyka oraz uzasadnienie wybranej orientacji
metodologicznej9

IV. Syntetyczna prezentacja wyników badań własnych 12

V. Wnioski i podsumowanie badań, w szczególnych przypadkach ich aplikacyjny
charakter 21

I. Geneza zainteresowań badawczych

Problematyka czasu wolnego i jego funkcji stanowi aktualny i istotny obszar zainteresowań nauk społecznych, w szczególności pedagogiki czasu wolnego oraz pedagogiki specjalnej. Aktualność podjętej problematyki wynika przede wszystkim ze zmian społeczno-kulturowych, obejmujących między innymi rozwój technologii czy zmieniające się formy aktywności dzieci i młodzieży, w tym dzieci z niepełnosprawnością intelektualną. Współcześnie sieć daje możliwość zagospodarowania czasu wolnego, na przykład poprzez pisanie blogów, poszukiwanie informacji czy kontakty z innymi osobami. Daje to jednostce między innymi szansę uczestnictwa w kulturze masowej, o której Maria Czerepaniak-Walczak pisze w swojej definicji czasu wolnego¹.

Czas wolny i jego funkcje (odpoczynek, zabawa, zajęcia rozwijające) stanowią ważny element życia każdego dziecka, a w przypadku uczniów z niepełnosprawnością intelektualną nabierają szczególnego znaczenia. Staje się przestrzenią wspierającą proces rewalidacji, związany z rozwojem emocjonalnym, społecznym i edukacyjnym dziecka.

W ujęciu rewalidacyjnym czas wolny, a zwłaszcza jego funkcje, może być traktowany jako narzędzie samorealizacji, integracji, pod warunkiem, że jest właściwie organizowany, uwzględniający potrzeby dziecka i wspierany przez jego społeczne otoczenie.

Literatura przedmiotu dostarcza jednak informacji, że w badaniach głosy dzieci niepełnosprawnych wciąż nie wybrzmiewają w pełni. Głosy dzieci w dalszym ciągu pozostają przytłumione przez dorosłych. Dorośli przejmują za nich inicjatywę, kierują interakcjami, podczas gdy dzieci jedynie podążają za nimi, reagując bądź nie podejmując reakcji². Dzieci niepełnosprawne w procesie badawczym często bada się także przez ich pełnomocników³.

Dlatego niniejsza praca podejmuje oryginalną próbę opisanie funkcji czasu wolnego w procesie rewalidacji, właśnie z perspektywy dziecka z niepełnosprawnością intelektualną. To właśnie wieloletnia refleksja oraz doświadczenia praktyczne stały się

¹ M. Czerepaniak-Walczak, *Od próżniaczenia do zniewolenia – w poszukiwaniu dyskursów czasu wolnego*, W: E. Marynowicz-Hetka (red.), *Pedagogika społeczna, Podręcznik akademicki*, PWN, Warszawa 2007.

² P. Alderson, *Young Children's Rights, Exploring Beliefs, Principles and Practice*, Second Edition, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia 2008, pp. 20-25.

³ L. Stafford, 'What about my voice': *Emancipating the voices of children with disabilities through participant-centred methods*, *Children's Geographies* 15(5) 2017 b, pp.600-613.

motywem do podjęcia badań, w których kluczową rolę odgrywa głos uczniów z niepełnosprawnością intelektualną.

Oddanie głosu dziecku, także temu z niepełnosprawnością intelektualną, zgodne jest z podejściem konstruktywistycznym, według którego wiedzę o świecie tworzy się właśnie przez doświadczenia jednostki⁴.

Istotnym źródłem zainteresowań badawczych stał się również krytyczny przegląd literatury dotyczący czasu wolnego i form jego spędzania przez dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, który umożliwił autorce badania zaobserwowanie wciąż nierozwiązanego problemu, co otworzyło nowe możliwości badawcze. Zagadnienie czasu wolnego i jego pożytecznego wykorzystania w życiu dzieci i młodzieży niepełnosprawnej rozpatrywane było dotąd sporadycznie. Żadne z analizowanych badań nie podejmowało analizy czasu wolnego pod kątem wykorzystania jego funkcji w procesie rewalidacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. Dotychczasowe badania nie uwzględniały szerszego kontekstu społecznego; przykładowo, badania nie analizowały znaczenia funkcji czasu wolnego w rewalidacji dzieci z niepełnosprawnością intelektualną, co utrudnia zrozumienie znaczenia badanego tematu i jego interakcji z innymi zjawiskami. Zauważono, że istnieje potrzeba analizy czasu wolnego, związanego z umiejętnością wykorzystania jego funkcji jako narzędzia rewalidacyjnego dla dobra dziecka z niepełnosprawnością intelektualną, a także społeczeństwa.

Dodatkowo zainteresowanie podjętą problematyką wynikało z dostrzeżenia istotnej roli kręgu środowiskowego, takiego jak rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje i organizacje społeczne, placówki kultury i mass media, odgrywającego kluczową rolę w pożytecznym wykorzystaniu funkcji czasu wolnego (odpoczynek, zabawa, zajęcia rozwijające). Zaangażowanie tych kręgów, poczynając od rodziny, poprzez media masowe, w celu pożytecznego wykorzystania funkcji czasu wolnego w procesie rewalidacji ma szczególne znaczenie wspierające rozwój emocjonalno-społeczny i edukacyjny dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Podsumowując, podjęta problematyka posiada wartość poznawczą i praktyczną dla nauk społecznych, pedagogiki czasu wolnego i pedagogiki specjalnej. Wartość poznawcza badań polega na pogłębieniu wiedzy na temat znaczenia funkcji czasu

⁴ J. Bruner, *The Culture of Education*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England 1996, pp.19-20.

wolnego w procesie rewalidacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną oraz roli wybranych kręgów środowiskowych w organizacji ich aktywności. W kontekście nauk społecznych badania odnoszą się do uczestnictwa społecznego i wsparcia środowiskowego uczniów z niepełnosprawnością intelektualną oraz do ich jakości życia. Natomiast w pedagogice czasu wolnego badania pozwalają lepiej zrozumieć znaczenie funkcji odpoczynku, zabawy i zajęć rozwijających. Pozwalają określić, jakie aktywności podejmują uczniowie i jakie znaczenia im przypisują w różnych kręgach środowiskowych.

Dla pedagogiki specjalnej szczególnie istotna jest wartość praktyczna badań, wiążąca się z możliwością wykorzystania funkcji czasu wolnego (odpoczynek, zabawa, zajęcia rozwijające) jako narzędzia rewalidacyjnego, analizowana w kontekście różnych kręgów środowiskowych. Jest to oryginalny wkład w prezentowane rozwiązanie problemu badawczego do praktyki edukacyjnej.

II. Przedmiot badań podjętych w pracy, problem główny, problemy szczegółowe

Przedmiotem badań podjętych w pracy były znaczenia funkcji czasu wolnego (odpoczynek, zabawa i zajęcia rozwijające) w procesie rewalidacji dziecka z niepełnosprawnością intelektualną w wybranych kręgach środowiskowych (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje i organizacje społeczne, placówki kultury i mass media) oraz sposoby organizowania i realizowania aktywności podejmowanych poza obowiązkami szkolnymi.

Problem badawczy dotyczył efektywnego wykorzystania czasu wolnego w procesie rewalidacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Porównanie obecnie funkcjonującego modelu spędzania czasu wolnego przez uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim z teoretycznymi założeniami koncepcji czasu wolnego Aleksandra Kamińskiego pozwoliło lepiej zrozumieć, dlaczego funkcja odpoczynku, zabawy i zajęć rozwijających mają tak istotne znaczenie w procesie rewalidacji związanej z obszarem emocjonalnym, społecznym i edukacyjnym dziecka. Czemu one służą, w jaki sposób mogą one wspierać rozwój osobisty, społeczny czy edukacyjny uczniów z niepełnosprawnością intelektualną?

W badaniu w szerokim ujęciu powiązano funkcje czasu wolnego (odpoczynek, zabawa i zajęcia rozwijające) z trzema obszarami rewalidacji (emocjonalnym, społecznym i edukacyjnym) oraz z wybranymi kręgami środowiskowymi (rodzina,

rówieśnicy, szkoła, sąsiedztwo lokalne, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media).

Uznano, że brak chociażby jednej z przyjętych w badaniu funkcji ujawnia nieharmonijny i niepełny sposób zagospodarowania czasu wolnego badanych uczniów⁵.

Podobny sposób myślenia przedstawiła Czerepaniak-Walczak. Według autorki w pożytecznie zagospodarowanym czasie wolnym nie może zabraknąć ani jednego z trzech wymienionych dobrostanów: intelektualnego, emocjonalnego i fizycznego, wynikających z podejmowania czynności dobrowolnych, niekomercyjnych oraz satysfakcjonujących. Brak któregoś z nich sprawia, że czas człowieka wypełniają obowiązki lub że czas ten jest źródłem doświadczania zniewolenia, przymusu lub deprivacji. Czas wolny jest tkanką życia osobistego, potwierdzeniem siebie jako jednostki. Jest interwałem podmiotowego życia jednostki. Daje jednocześnie jednostce szansę uczestnictwa w sferze publicznej, np. masowej, obywatelskiej, kulturze itp.

Przytoczoną wyżej definicję atrybutywną czasu wolnego Marii Czerepaniak-Walczak wybrano do dalszych analiz badawczych. Uwzględnianie w badaniu wskazanej definicji pozwoliło badane funkcje czasu wolnego (odpoczynek, zabawa, zajęcia rozwijające) odnieść do ich środowiskowych uwarunkowań. Ostatecznie, sposób porządkowania badanej rzeczywistości został odniesiony do życia społecznego i fundamentalnych kręgów środowiskowych, których klasyfikacje stworzył Kamiński, to jest rodziny, grupy rówieśnicze, środowiska zamieszkania, szkoły⁶.

Takie podejście porządkujące pozwoliło autorce badania na rozwiązanie problemu naukowego dotyczącego efektywnego wykorzystania czasu wolnego w rewalidacji dzieci z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim, które wymaga zrozumienia, jak różne funkcje czasu wolnego (odpoczynek, zabawa i zajęcia rozwijające) mają znaczenie w procesie rewalidacji związanej z obszarem emocjonalnym, społecznym i edukacyjnym oraz jak te funkcje powiązane są z życiem społecznym oraz kręgami środowiskowymi, w tym rodziną, grupą rówieśniczą, sąsiedztwem lokalnym, szkołą, instytucjami i organizacjami społecznymi, placówkami kultury i mass mediami.

Zauważono, że rozwiązanie problemu powinno łączyć te funkcje z wyżej wymienionymi kręgami w sposób, który maksymalizuje korzyści rewalidacyjne.

Uszczegółowieniem problemu badawczego były pytania badawcze związane z czasem wolnym w dni powszednie oraz wolne i realizacją jego funkcji poza

⁵ K. Czajkowski, *Wychowanie do rekreacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979, s.55.

⁶ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, PWN, Warszawa 1972, 1975

środowiskiem szkolnym w odniesieniu do przyjętych kryteriów porządkujących (funkcji czasu wolnego i kręgów środowiskowych), w procesie rewalidacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim. Sformułowano je w następujący sposób:

1. Budżet czasu.

1.1. Jak wygląda struktura dnia ucznia z niepełnosprawnością intelektualną?

1.2. Jakie czynniki wpływają na strukturę dnia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną?

1.3. Jaką ilością czasu wolnego (dobowego) dysponują uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną?

2. Znaczenie przypisywane przez uczniów z niepełnosprawnością intelektualną doświadczeniom związanym z czasem wolnym oraz jego głównym funkcjom w procesie rewalidacji w wybranych kręgach środowiskowych (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media).

2.1. Jakie znaczenie ma funkcja odpoczynku, w percepcji badanych uczniów dla poprawy ich procesu rewalidacji, wspierana przez wybrane kręgi środowiskowe?

2.2. Jakie znaczenie ma funkcja zabawy w percepcji badanych uczniów dla poprawy ich procesu rewalidacji, wspierana przez wybrane kręgi środowiskowe?

2.3. Jakie znaczenie ma funkcja zajęć rozwijających w percepcji badanych uczniów w ich procesie rewalidacji, wspierana przez wybrane kręgi środowiskowe?

3. Znaczenie przypisywane przez badanych uczniów wybranym kręgom środowiskowym dla wzbogacenia doświadczeń związanych z czasem wolnym i skuteczniejszym wykorzystaniem jego głównych funkcji w procesie rewalidacji.

3.1. Jakie znaczenie ma rodzina, w percepcji badanych uczniów, dla skuteczniejszego wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

3.2. Jakie znaczenie ma grupa rówieśnicza, w percepcji badanych uczniów, dla wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

3.3. Jakie znaczenie ma sąsiedztwo lokalne, w percepcji badanych uczniów, dla wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

3.4. Jakie znaczenie może mieć środowisko szkolne, w percepcji badanych uczniów, dla umiejętności wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

3.5. Jakie znaczenie mogą mieć instytucje i organizacje społeczne, w percepcji badanych uczniów, dla umiejętności wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

3.6. Jakie znaczenie mogą mieć placówki kultury, w percepcji badanych uczniów, dla umiejętności wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

3.7. Jakie znaczenie mogą mieć mass media, w percepcji badanych uczniów, dla umiejętności wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

4. Znaczenie przypisywane przez badanych uczniów doświadczeniom związanym z czasem wolnym oraz jego głównym funkcjom w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media) w procesie rewalidacji.

4.1. Jakie znaczenie ma funkcja odpoczynku w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi, w percepcji badanych uczniów, w ich procesie rewalidacji?

4.2. Jakie znaczenie ma funkcja zabawy w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi w percepcji badanych uczniów w ich procesie rewalidacji?

4.3. Jakie znaczenie ma funkcja zajęć rozwijających w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi w percepcji badanych uczniów w ich procesie rewalidacji?

5. Znaczenie przypisywane przez badanych uczniów wyzwaniom i barierom związanym z doświadczeniami czasu wolnego i wykorzystaniem jego głównych funkcji w procesie rewalidacji, w wybranych kręgach środowiskowych (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media)

5.1. Z jakimi wyzwaniami i barierami związanymi z doświadczeniami czasu wolnego i wykorzystaniem jego głównych funkcji w procesie rewalidacji w wybranych kręgach środowiskowych spotykają się badani uczniowie?

6. Jakie wnioski mogą być sformułowane na podstawie analizy ilościowej struktury dnia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim?

7. Jakie wnioski mogą być sformułowane na podstawie analizy doświadczeń związanych z czasem wolnym i jego głównymi funkcjami celem optymalizacji procesu rewalidacji w wybranych kręgach środowiskowych (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media)?

III. Krótka charakterystyka oraz uzasadnienie wybranej orientacji metodologicznej.

Postępowanie metodologiczne miało charakter jakościowy, oparty na orientacji konstruktywistycznej w ramach dominującego modelu, z dopuszczeniem w tle badań perspektywy ilościowej. Na takie wspierające podejście metodologiczne wskazuje John W. Creswell, który za Creswell and Plano Clark (2007) opisuje popularne strategie łączenia metod⁷.

W badaniu zastosowano triangulację metodologiczną, łączącą dane ilościowe i jakościowe, dla uzyskania pełniejszego obrazu funkcjonowania uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w czasie wolnym poza szkołą.

Celem prowadzonego badania na gruncie strategii ilościowej było określenie struktury doby uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim oraz czynników warunkujących strukturę doby badanych uczniów. Analiza struktury doby stanowiła punkt wyjścia do dalszych interpretacji, w szczególności do zestawienia z danymi jakościowymi dotyczącymi znaczeń nadawanych poszczególnych czynności. Pomiar ilościowy w badaniu pełnił przede wszystkim funkcję wyjaśniającą.

Za przyjęciem strategii jakościowych w orientacji konstruktywistycznej przekonały autorkę planowanego badania założenia oparte na filozoficznych podstawach fenomenologii, hermeneutyki oraz interakcjonizmu symbolicznego⁸.

Analiza fenomenologiczna w badaniu polegała na opisanu subiektywnych doświadczeń badanych związanych z czasem wolnym i jego funkcjami w ich procesie rewalidacji w różnych kręgach środowiskowych. W badaniu ważne będzie zrozumienie, jakie emocje i jakie znaczenia przypisują badani tym doświadczeniom, w różnych kręgach środowiskowych.

Fenomenologia wychodzi z założenia, że jej źródłem poznania jest doświadczenie. Rozumiane jest ono jako efekt uczestniczenia w czymś, czyli wzięcie udziału we wszystkim, co do niej należy. Twórca fenomenologii, Edmund Husserl, uważał, że najważniejszy dla człowieka jest ten świat, który samodzielnie buduje w swojej świadomości. Dlatego w poznaniu fenomenologicznym na czas badania trzeba odsunąć wszelkie naukowe założenia związane z badanym zjawiskiem. Po spełnieniu tych

⁷ J. W. Creswell, *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Third Edition, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, 2009, pp. 207-208.

⁸ T. Bauman, *Strategie jakościowe w badaniach pedagogicznych*, W: T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydanie drugie poprawione i rozszerzone, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s.270-275.

warunków odsłoni się wówczas obszar codziennego życia człowieka. Podejście badacza w takim poznaniu jest naturalne. Zmienia się ono jednak w ostatniej fazie poznania. Wówczas przechodzi z podejścia naturalnego do refleksyjnego, które pozwala dokonać intencjonalnego oglądu badanej rzeczywistości⁹.

Analiza hermeneutyczna w badaniu koncentrowała się na interpretacji znaczenia aktywności uczniów w czasie wolnym i ich roli w procesie rewalidacji, w wybranych kręgach środowiskowych. Kluczowe było zrozumienie, jak te znaczenia podlegają zmianom w różnych kręgach środowiskowych.

Celem poznania hermeneutycznego jest rozumienie świata ludzi. Przedmiotem rozumienia jest zawsze jednostka. Badacz stara się rozumieć jej subiektywne przeżycia w odniesieniu do całości, do tego, co obiektywne. Dlatego, każda część życia jednostki ma znaczenie tylko w powiązaniu z całością. Każda część wpływa także na tę całość. Z tej racji rozumienie życia jednostki przebiega po kole hermeneutycznym. O tym, jak człowiek interpretuje swoje następne doświadczenia, decydują jego poprzednie, określone przeżycia¹⁰.

Analiza badawcza w oparciu o interakcjonizm symboliczny koncentrowała się na interakcjach między uczniami a wybranymi kręgami środowiskowymi. W kontekście badania kluczowe było zrozumienie, jak codzienne interakcje, na przykład wspólne działania, ułatwiają rozumienie znaczenia funkcji czasu wolnego w procesie rewalidacji uczniów.

Założenie interakcjonizmu symbolicznego, wywodzące się z behawioryzmu, wskazuje, że działanie ludzkie nie jest prostą reakcją na bodźce ze względu na interpretację sytuacji dokonywaną przez jednostkę. Owa interpretacja dokonuje się pomiędzy bodźcem a działaniem. Sytuacje zachodzące w danym kontekście społecznym w większości są znane jednostce. Ludzie przebywają wspólnie w danym społeczeństwie, kulturze, dlatego, definiując swoje sytuacje, sięgają po wzorce. Zdarzają się jednak odmienne sytuacje, nieznane jednostkom. Wtedy poddawane są one samodzielnej interpretacji. Takie nowe sytuacje są cenne dla badacza. Dzięki nim można uchwycić

⁹ Tamże, s.270-271.

¹⁰ Tamże, s. 272-273.

proces, w którym jednostka nadaje znaczenia określonym zjawiskom¹¹. Interakcjonizm symboliczny pozwala zrozumieć zatem niezwykle formy interakcji¹².

W pracy przyjęto także założenia oparte na teorii ugruntowanej opracowanej przez socjologów Barneya Glasera i Anselma Straussa, którzy połączyli dwie tradycje badawcze, a mianowicie interakcjonizm i pozytywizm. W teorii ugruntowanej próba wyprowadzenia teorii możliwa jest poprzez analizę między innymi wzorów czy tematów, które ujawniły się w poszczególnych obserwacjach. Teoria ugruntowana pozwala w badaniach jakościowych łączyć podejście naturalistyczne z podejściem pozytywistycznym, zwracającym uwagę na stosowanie procedur badawczych. Jej przedstawiciele otwarci są na łączenie metod jakościowych z ilościowymi, jednakże kładą nacisk w analizie danych na systematyczne kodowanie¹³.

W kontekście teorii ugruntowanej, indukcyjny sposób analizy danych polegał na przeprowadzeniu selektywnego kodowania, tworzeniu kategorii na tematy związane z czasem wolnym i jego funkcjami w procesie rewalidacji.

Podjęmowana analiza była jednocześnie próbą wyłonienia ujęcia teoretycznego, które może lepiej wyjaśnić rolę czasu wolnego i jego poszczególnych funkcji (odpoczynek, zabawa i zajęcia rozwijające) w procesie rewalidacji, w kontekście życia społecznego oraz kręgów środowiskowych, w tym przykładowo rodziny, grupy rówieśniczej, środowiska lokalnego czy szkoły.

Wyniki badania mogą zostać zastosowane w praktyce rewalidacyjnej poprzez projektowanie środowiskowego modelu rewalidacji wokół aktywności czasu wolnego i jego funkcji, angażując różne kręgi środowiskowe.

Podsumowując, powyższe ujęcie porządkujące pozwoliło pełniej przedstawić styl życia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną, a następnie opisać znaczenie wyszczególnionych w badaniu form czasu wolnego i ich funkcji w kontekście środowiskowym dziecka.

¹¹ Tamże, s.274-275.

¹² E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Przełożyli: Witold Betkiewicz, Marta Bucholc, Przemysław Gadomski, Jacek Haman, Agnieszka Jasiewicz – Betkiewicz, Agnieszka Kloskowska – Dudzińska, Michał Kowalski, Maja Mozga, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s.60.

¹³ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, Przełożyli: Witold Betkiewicz, Marta Bucholc, Przemysław Gadomski, Jacek Haman, Agnieszka Jasiewicz-Betkiewicz, Agnieszka Kloskowska-Dudzińska, Michał Kowalski, Maja Mozga, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s.318-319.

IV. Syntetyczna prezentacja wyników badań własnych

Weryfikacja postawionych w badaniu problemów badawczych pozwoliła wnieść odpowiedź na pytania badawcze związane z czasem wolnym w dni powszednie oraz wolne i realizacją jego funkcji poza środowiskiem szkolnym w odniesieniu do przyjętych kryteriów porządkujących (funkcji czasu wolnego i wybranych kręgów środowiskowych: rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje i organizacje społeczne, placówki kultury i mass media), w procesie rewalidacji związanej z obszarem emocjonalnym, społecznym i edukacyjnym uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

1. Budżet czasu

1.1. Jak wygląda struktura dnia ucznia z niepełnosprawnością intelektualną?

Ponad **62% doby** uczniów zajmują potrzeby fizjologiczne i obowiązki dnia codziennego. Najwięcej czasu pochłaniają **potrzeby fizjologiczne** – średnio **9 godz. 3 min (37,8%)**, następnie **nauka** – **5 godz. 6 min (21,3%)**.

Uczniowie dysponują średnio **9 godz. czasu wolnego dziennie (37,4% doby)**.

W strukturze czasu wolnego dominują:

- **bierne formy wypoczynku (drzemki)** – 3 godz. 26 min (14,3% doby),
- **korzystanie z mass mediów** – 2 godz. 52 min (11,9% doby),
- **życie towarzyskie** – 1 godz. 11 min (5,0% doby).

Mniejszy udział mają aktywności wymagające większego zaangażowania:

- sport i aktywność fizyczna – 46 min,
- zainteresowania indywidualne – 13 min,
- samokształcenie i zajęcia uspołeczniające – po ok. 6 min,
- uczestnictwo w kulturze – 1 min dziennie.

Uzyskane wyniki wskazują, że czas wolny uczniów jest zdominowany przez **formy bierne, korzystanie z mass mediów oraz kontakty społeczne**, natomiast znacznie rzadziej wykorzystywany jest do **samokształcenia, rozwijania zainteresowań i uczestnictwa w kulturze**.

1.2. Jakie czynniki warunkują strukturę dnia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną?

- Podróż badanych uczniów: Wraz ze wzrostem długości podróży obserwuje się tendencję do mniejszej ilości czasu wolnego;

- Płeć: Dziewczeta mają krótszy średni czas wolny (8 godzin 34 minuty vs 9 godzin 20 min.). Częściej angażują się w samokształcenie, kulturę i zajęcia społeczniające. Chłopcy więcej czasu poświęcają na aktywność fizyczną i turystykę;

-Typ placówki: Uczniowie SOSW mają więcej obowiązków i dłuższą naukę; ich czas wolny cechuje większa różnorodność aktywności (samokształcenie, turystyka, kultura). W SPS większą rolę odgrywają mass media i spacer;

- Środowisko wychowawcze: Najwięcej czasu wolnego mają uczniowie z rodzin niepełnych i placówek (9 godz. 36 min), mniej z rodzin pełnych (8 godz. 54 min.), gdzie jednocześnie odnotowano największe obciążenie nauką oraz obowiązkami i potrzebami fizjologicznymi. W rodzinach pełnych częściej występują aktywności edukacyjne i kulturalne. Natomiast w placówkach i rodzinach niepełnych dzieci więcej czasu poświęcają mediom, zainteresowaniom i sportowi. Życie towarzyskie utrzymuje się na podobnym poziomie we wszystkich środowiskach (ok. 1 godz. 12 min.)

1.3. Jaką ilością czasu wolnego (dobowego) dysponują uczniowie z niepełnosprawnością intelektualną?

Średni czas wolnego czasu badanych uczniów wynosi prawie **9 godzin dziennie**, co stanowi 37,37% doby.

2. Znaczenie przypisywane przez uczniów z niepełnosprawnością intelektualną doświadczeniom związanym z czasem wolnym oraz jego głównym funkcjom w procesie rewalidacji w wybranych kręgach środowiskowych (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media).

2.1. Jakie znaczenie ma funkcja odpoczynku w percepcji badanych uczniów dla poprawy ich procesu rewalidacji, wspierana przez wybrane kręgi środowiskowe?

Znaczenie funkcji odpoczynku w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Najwyższe wartości odnotowano w rodzinie (81,5%), w sąsiedztwie lokalnym (81,8%), gdzie odpoczynek oznaczał wyciszenie, spokój i odzyskanie równowagi, oraz w instytucjach społecznych, placówkach kultury i mass mediach (100%), gdzie odpoczynek opisywany był głównie jako chwila wytchnienia od codziennych trudności.

Znaczenie funkcji odpoczynku w obszarze społecznym rewalidacji: Znaczenie tej funkcji najsilniej ujawniło się w grupie rówieśniczej (55,6%), gdzie odpoczynek wiązano ze wspólnym spędzaniem czasu i poczuciem akceptacji. W szkole również

zaznaczyło się znaczenie odpoczynku (33,3%), głównie w kontekście relacji budowanych podczas przerw.

Znaczenie funkcji odpoczynku w obszarze edukacyjnym rewalidacji:

Znaczenie tej funkcji miało charakter marginalny w wybranych kręgach środowiskowych. Odnotowano je sporadycznie w rodzinie (3,7%) oraz w grupie rówieśniczej (11,1%), co wskazuje, że odpoczynek rzadko był postrzegany jako czynnik wspierający rozwój poznawczy.

2.2. Jakie znaczenie ma funkcja zabawy w percepcji badanych uczniów dla poprawy ich procesu rewalidacji, wspierana przez wybrane kręgi środowiskowe?

Znaczenie funkcji zabawy w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Funkcja zabawy wspiera przede wszystkim dobrostan emocjonalny uczniów, dając poczucie radości i beztroski. Najsilniej widoczne jest to w rodzinie (47,6%) i instytucjach społecznych (62,6%), a także w sąsiedztwie lokalnym i szkole. W mass mediach znaczenie tej funkcji jest niewielkie (3,4%) i dotyczy głównie radości ze wspólnej gry z rodzicem

Znaczenie funkcji zabawy w obszarze społecznym rewalidacji: Zabawa sprzyja współpracy i wzajemnej pomocy, uczy zasad funkcjonowania w grupie. Największe znaczenie ma w grupie rówieśniczej (78,8%), a także w rodzinie (28,6%) i instytucjach społecznych (37,5%)

Znaczenie funkcji zabawy w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Funkcja zabawy wspiera rozwój poznawczy. Szczególnie wyraźnie zaznacza się to w mass mediach (96,6%), gdzie gry komputerowe, filmy i bajki stanowią źródło wiedzy, nauki języków oraz ćwiczenia refleksu. Jej znaczenie widoczne jest też w środowisku lokalnym (37,5%), rodzinie (23,8%) oraz środowisku szkolnym i kulturze.

2.3. Jakie znaczenie ma funkcja zajęć rozwijających w percepcji badanych uczniów w ich procesie rewalidacji, wspierana przez wybrane kręgi środowiskowe?

Znaczenie funkcji zajęć rozwijających w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Nie odnotowano istotnych odniesień funkcji zajęć rozwijających. Może to wynikać z faktu, że badani postrzegali aktywności przede wszystkim jako ukierunkowane na rozwój, a nie na odprężenie czy regulację emocji.

Znaczenie funkcji zajęć rozwijających w obszarze społecznym rewalidacji: Znaczenie tej funkcji nie ujawniło się w badanych środowiskach. Może to świadczyć o tym, że uczniowie koncentrowali się bardziej na indywidualnym wymiarze rozwoju niż na relacyjnym aspekcie podejmowanych aktywności

Znaczenie funkcji zajęć rozwijających w obszarze edukacyjnym rewalidacji:

Funkcja zajęć rozwijających była jednoznacznie łączona z edukacyjnym obszarem rewalidacji w rodzinie, grupie rówieśniczej, sąsiedztwie lokalnym, szkole i instytucjach społecznych (100%). Wynika to z postrzegania aktywności jako źródła inspiracji do nauki, rozwijania pasji, odkrywania własnych zainteresowań. Brak odniesień do mass mediów może wskazywać, że mimo ich znaczącej roli edukacyjnej w realizacji funkcji zabawy badani nie utożsamiali ich ze świadomie podejmowanym rozwojem.

3. Znaczenie przypisywane przez badanych uczniów wybranym kręgom środowiskowym dla wzbogacenia doświadczeń związanych z czasem wolnym i skuteczniejszym wykorzystaniem jego głównych funkcji w procesie rewalidacji.

3.1. Jakie znaczenie ma rodzina w percepcji badanych uczniów dla skuteczniejszego wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie rodziny w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Rodzina była najczęściej wskazywana jako przestrzeń wspierająca funkcję odpoczynku, dająca poczucie bezpieczeństwa i spokoju. Podkreślano także znaczenie zabawy sprzyjającej radości. Rzadziej pojawiły się odniesienia do wspierania funkcji zajęć rozwijających, traktowanych jako okazja do nauki nowych umiejętności.

Znaczenie rodziny w obszarze społecznym rewalidacji: W środowisku rodzinnym akcentowano znaczenie funkcji odpoczynku i zabawy we wspólnym spędzaniu czasu, wzmacnianiu relacji oraz uczeniu się ról społecznych.

Znaczenie rodziny w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Rodzina wspierała wszystkie funkcje czasu wolnego, szczególnie zajęcia rozwijające. Wspólne działania praktyczne i domowe miały charakter rozwijający, od działań w domu po majsterkowanie w ogrodzie. Zabawa rozwijała kreatywność i twórcze myślenie.

3.2. Jakie znaczenie ma grupa rówieśnicza w percepcji badanych uczniów dla wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie grupy rówieśniczej w obszarze emocjonalnym rewalidacji: W kręgu rówieśniczym podkreślano głównie znaczenie funkcji odpoczynku i zabawy. Kontakty z rówieśnikami dawały wsparcie emocjonalne, możliwość odreagowania i poczucie zrozumienia, a wspólna zabawa stawała się źródłem radości.

Znaczenie grupy rówieśniczej w obszarze społecznym rewalidacji: Grupa rówieśnicza wspierała głównie funkcję odpoczynku i zabawy. Odpoczynek dawał dzieciom możliwość wspólnych rozmów i bycia razem. Zabawa sprzyjała nauce, współpracy oraz poczuciu przynależności do grupy.

Znaczenie grupy rówieśniczej w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Rówieśnicy byli postrzegani jako wsparcie funkcji odpoczynku, zabawy i zajęć rozwijających. Szczególnie mocno akcentowano funkcję zajęć rozwijających. Wspólne działania motywowały do nauki i dawały poczucie osiągnięć.

3.3. Jakie znaczenie ma sąsiedztwo lokalne w percepcji badanych uczniów dla wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie sąsiedztwa lokalnego w obszarze emocjonalnym rewalidacji: W odniesieniu do sąsiedztwa lokalnego dzieci akcentowały głównie znaczenie funkcji odpoczynku. Spacer, kontakt z przyrodą i przebywanie na świeżym powietrzu były dla nich formą relaksu. Funkcja zabawy wiązała się natomiast z aktywnością fizyczną i wspólnym spędzaniem czasu w okolicy.

Znaczenie sąsiedztwa lokalnego w obszarze społecznym rewalidacji: Sąsiedztwo lokalne ukazywało się jako przestrzeń sprzyjająca zarówno funkcji odpoczynku, jak i zabawy. Wspólne spędzanie czasu w najbliższym otoczeniu dawało poczucie przynależności i budowało więzi z innymi mieszkańcami, natomiast zabawy z sąsiadami, głównie aktywność fizyczna, integrowały.

Znaczenie sąsiedztwa lokalnego w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Sąsiedztwo utożsamiano z przestrzenią sprzyjającą funkcji zabawy i zajęć rozwijających. Podkreślano, że gry i aktywność fizyczna w okolicy sprzyjają sprawności. Aktywności w sąsiedztwie miały także wymiar rozwijający, dawały okazje do doskonalenia spostrzegawczości oraz nauki zasad współzawodnictwa.

3.4. Jakie znaczenie może mieć środowisko szkolne w percepcji badanych uczniów dla umiejętności wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie środowiska szkolnego w obszarze emocjonalnym rewalidacji: W środowisku szkolnym podkreślano głównie znaczenie funkcji odpoczynku. W szkole zachęcano do wyciszenia i relaksu, na przykład poprzez czytanie czy spędzanie czasu na świeżym powietrzu. Funkcja zabawy kojarzona była natomiast z grami zespołowymi, które dzieci poznały w szkole i stosowały w czasie wolnym po szkole.

Znaczenie środowiska szkolnego w obszarze społecznym rewalidacji: Chwile wytchnienia (funkcja odpoczynku, zabawy) w trakcie przerw szkolnych sprzyjały nawiązywaniu relacji rówieśniczych, które mogą być kontynuowane poza szkołą. Choć takich wskazań było niewiele, to jednak podkreślają one rolę szkoły jako miejsca inicjowania więzi społecznych.

Znaczenie środowiska szkolnego w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Szkoła była postrzegana głównie jako miejsce wspierające funkcję zajęć rozwijających, w mniejszym zakresie funkcję zabawy. Zdobywanie wiedzy i umiejętności w szkole, dzieci wykorzystywały także w czasie wolnym. Podkreślano, że szkolne doświadczenia przenoszone są na czas wolny.

3.5. Jakie znaczenie mogą mieć instytucje i organizacje społeczne w percepcji badanych uczniów dla umiejętności wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie instytucji i organizacji społecznych w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Uczniowie podkreślali rolę instytucji społecznych jako bezpiecznych i przyjaznych miejsc sprzyjających odpoczynkowi. Jednocześnie wskazywali, że placówki wspierają funkcję zabawy poprzez oferowanie różnych form aktywności, które pozwalają im przełamywać lęki i budować pewność siebie.

Znaczenie instytucji i organizacji społecznych w obszarze społecznym rewalidacji: Znaczenie instytucji społecznych odnosiło się głównie do funkcji zabawy. Uczniowie podkreślali, że instytucje umożliwiały im wspólne spędzanie czasu, sprzyjając nawiązywaniu i pogłębianiu więzi rówieśniczych.

Znaczenie instytucji i organizacji społecznych w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Znaczenie instytucji społecznych pojawiło się w wypowiedziach uczniów wyłącznie w odniesieniu do funkcji zajęć rozwijających. Instytucje społeczne opisywane były jako przestrzeń sprzyjająca rozwijaniu zainteresowań, zdobywaniu nowych umiejętności oraz uczestnictwu w aktywnościach o charakterze edukacyjnym.

3.6. Jakie znaczenie mogą mieć placówki kultury, w percepcji badanych uczniów, dla umiejętności wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie placówek kultury w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Placówki kultury postrzegano jako przestrzeń wspierającą funkcję odpoczynku (miejsce odprężenia) oraz funkcję zabawy (okazja do wspólnego spędzania czasu w kinie).

Znaczenie placówek kultury w obszarze społecznym rewalidacji: W obszarze społecznym rewalidacji nie odnotowano odniesień do placówek kultury, co może wskazywać, że badani nie postrzegali ich jako istotnych miejsc budowania relacji społecznych w czasie wolnym.

Znaczenie placówek kultury w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Placówki kultury w badanym obszarze rewalidacji wspierały funkcję zabawy i w większym stopniu

funkcję zajęć rozwijających. Dzieci zwracały uwagę na edukacyjny aspekt filmów i spektakli, które przekazują ważne wartości oraz poszerzają wiedzę o świecie.

3.7. Jakie znaczenie mogą mieć mass media, w percepcji badanych uczniów, dla umiejętności wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego, w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie mass mediów w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Mass media wspierały głównie funkcję odpoczynku poprzez relaks i wyciszenie oraz funkcję zabawy, dostarczając radości podczas korzystania z gier i aplikacji. Sporadycznie wskazywano także ich rolę w rozwijaniu wiedzy i umiejętności.

Znaczenie mass mediów w obszarze społecznym rewalidacji: Badani nie wskazywali mass mediów jako istotnego źródła wsparcia funkcji czasu wolnego, co może wskazywać, że uczniowie nie uznawali ich za ważne dla budowania relacji społecznych.

Znaczenie mass mediów w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Mass media były najczęściej reprezentowanym kręgiem społecznym (83 wypowiedzi), głównie w odniesieniu do funkcji zabawy (81). Dzieci wskazywały, że filmy, gry i aplikacje pomagają im uczyć się nowych rzeczy, rozwiązywać zadania i rozwijać praktyczne umiejętności.

4. Znaczenie przypisywane przez badanych uczniów doświadczeniom związanym z czasem wolnym oraz jego głównym funkcjom w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media) w procesie rewalidacji.

4.1. Jakie znaczenie ma funkcja odpoczynku w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi w percepcji badanych uczniów w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie funkcji odpoczynku w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Funkcję odpoczynku najczęściej łączyło się z interakcjami z rodziną, dającymi poczucie bezpieczeństwa i spokoju. Ważną rolę odegrały także środowisko lokalne, sprzyjające wyciszeniu, oraz media masowe umożliwiające relaks i oderwanie się od problemów. Rzadziej wskazywano instytucje społeczne, szkołę, rówieśników. We wszystkich przypadkach interakcje wspierały emocjonalny obszar rewalidacji, zapewniając spokój, wsparcie, poczucie przynależności.

Znaczenie funkcji odpoczynku w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze społecznym rewalidacji: Funkcja odpoczynku była najczęściej wzmacniana przez interakcje z rówieśnikami i rodziną, sprzyjające poczuciu przynależności i

wzmacnianiu więzi. Najrzadziej wskazywano sąsiedztwo, które wspierało integrację z otoczeniem.

Znaczenie funkcji odpoczynku w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Funkcja odpoczynku w obszarze edukacyjnym rewalidacji pojawiła się jedynie w odniesieniu do interakcji z rodziną, gdzie sprzyjała regeneracji i odprężeniu. Nie wskazano jej w odniesieniu do pozostałych kręgów środowiskowych.

4.2. Jakie znaczenie ma funkcja zabawy w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi w percepcji badanych uczniów, w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie funkcji zabawy w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze emocjonalnym rewalidacji: W doświadczeniach uczniów funkcję zabawy najczęściej łączono z interakcjami w rodzinie i instytucjach społecznych, które sprzyjały radości i poczuciu wspólnoty. Ważnym źródłem akceptacji były także interakcje z rówieśnikami, a media masowe umożliwiały przeżywanie zabawy i dzielenie się emocjami. Rzadziej funkcje te wspierały interakcje z sąsiedztwem lokalnym i placówkami kultury.

Znaczenie funkcji zabawy w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze społecznym rewalidacji: Funkcja zabawy najczęściej wiązała się z interakcjami z rówieśnikami, sprzyjającymi budowaniu relacji, współpracy i poczuciu wspólnoty. Istotne znaczenie miały także interakcje w rodzinie i instytucjach społecznych, wspierające tworzenie więzi. Sąsiedztwo – wspólna aktywność; szkoła – inspiracja do działania.

Znaczenie funkcji zabawy w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Największe znaczenie miały interakcje z mediami masowymi, dostarczające rozrywki oraz rozwijające zainteresowania i wyobraźnię. Interakcje z pozostałymi środowiskami (rodzina, rówieśnicy, sąsiedztwo, szkoła i placówki kultury) sprzyjały nauce, kreatywności, pomysłowości i poczuciu sprawstwa.

4.3. Jakie znaczenie ma funkcja zajęć rozwijających w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi w percepcji badanych uczniów w ich procesie rewalidacji?

Znaczenie funkcji zajęć rozwijających w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze emocjonalnym rewalidacji: Nie odnotowano znaczeń funkcji zajęć rozwijających w obszarze emocjonalnym rewalidacji. To spostrzeżenie może wskazywać, że to właśnie przez swobodne i spontaniczne formy aktywności w

interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi dzieci najpełniej doświadczają odprężenia i równowagi w kontekście emocjonalnej rewalidacji.

Znaczenie funkcji zajęć rozwijających w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze społecznym rewalidacji: Znaczenie funkcji zajęć rozwijających podkreślano jedynie w interakcjach z rodziną, które wzmacniały zainteresowania i stanowiły okazję do dzielenia się pasjami.

Znaczenie funkcji zajęć rozwijających w interakcjach z wybranymi kręgami w obszarze edukacyjnym rewalidacji: Znaczenie funkcji zajęć rozwijających obecne było w interakcjach we wszystkich kręgach poza mass mediami.

Rodzina – rozwój samodzielności i umiejętności praktycznych (np. gotowanie). Rówieśnicy – rozwój kompetencji społecznych (współpraca). Sąsiedztwo – sprawność, pomysłowość. Szkoła – wiedza i zainteresowania. Instytucje społeczne – odkrywanie pasji. Placówki kultury – wiedza, nowe doświadczenia.

5. Znaczenie przypisywane przez badanych uczniów wyzwaniom i barierom związanym z doświadczeniami czasu wolnego i wykorzystaniem jego głównych funkcji w procesie rewalidacji, w wybranych kręgach środowiskowych (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media)

5.1. Z jakimi wyzwaniami i barierami związanymi z doświadczeniami czasu wolnego i wykorzystaniem jego głównych funkcji w procesie rewalidacji, w wybranych kręgach środowiskowych spotykają się badani uczniowie?

Rodzina: Brak wspólnego spędzania czasu z rodzicami (utrudnienia: funkcja odpoczynku; emocjonalny i społeczny obszar rewalidacji); Niedostatek wspólnych aktywności, nadopiekuńczość (funkcja zabawy, społeczny emocjonalny obszar rewalidacji); Brak wsparcia w uczeniu się (funkcja zajęć rozwijających);

Rówieśnicy: Brak realnych kontaktów i wspólnych aktywności w ramach realizacji funkcji zabawy, co skutkować może deficytami w obszarze społecznym i emocjonalnym rewalidacji;

Sąsiedztwo lokalne: Brak rówieśników w otoczeniu (utrudnienia: funkcja zabawy, społeczna rewalidacja);

Niedostatek przestrzeni i infrastruktury (funkcja zabawy, edukacyjny obszar rewalidacji); brak wsparcia w rozwijaniu umiejętności praktycznych, np. jazda na rowerze (funkcja zajęć rozwijających);

Szkoła: Niedostosowanie zajęć do potrzeb, ograniczona oferta aktywności (funkcja zajęć rozwijających, edukacyjny obszar rewalidacji); trudności w rozwiązywaniu konfliktów (funkcja zabawy, emocjonalny obszar rewalidacji); niewystarczająca liczba działań integracyjnych (zabawa, emocjonalny i społeczny obszar rewalidacji);

Instytucje społeczne: Ograniczony dostęp do wspólnych aktywności z rówieśnikami w takich miejscach jak świetlice (funkcja zabawy, społeczna rewalidacja); brak informacji o dostępnych działaniach i ofertach instytucji (funkcja zajęć rozwijających, rewalidacja w obszarze edukacyjnym);

Placówki kultury: Niewystarczająca oferta kulturalna; brak warsztatów, spektakli i filmów o charakterze edukacyjnym (funkcja zabawy, zajęć rozwijających, rewalidacja w obszarze edukacyjnym); brak przestrzeni relaksacyjnych (odpoczynek, rewalidacja w obszarze emocjonalnym);

Mass media: Niedostatek aplikacji i technologii wspierających rozwój zainteresowań i komunikację z rówieśnikami (funkcja zajęć rozwijających, edukacyjna i społeczna rewalidacja); brak gier i bajek uczących rozumienia emocji oraz budowania relacji (funkcja zabawy, edukacyjna i społeczna rewalidacja). Brak dostępu do Internetu i niedobór treści relaksacyjnych (funkcja odpoczynku, emocjonalna i społeczna rewalidacja).

V. Wnioski i podsumowanie badań, w szczególnych przypadkach ich aplikacyjny charakter

Na podstawie analizy ilościowej struktury dnia uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim sformułowano następujące wnioski:

1. Uczniowie przeznaczają większość doby na potrzeby fizjologiczne i naukę, które łącznie zajmują ponad 60% czasu.
2. Niewielki udział obowiązków domowych (1,17% doby) oraz dojazdów (2,38% doby) sprawia, że uczniowie dysponują znacznym zasobem czasu wolnego.
3. Czas wolny stanowi średnio 37,37% doby (około 9 godzin dziennie), jednak jego struktura jest nierównomierna – dominują formy bierne, korzystanie z mass mediów oraz życie towarzyskie.
4. Aktywności wymagające większego zaangażowania, takie jak sport i ćwiczenia fizyczne, turystyka, spacer, rozwijanie zainteresowań, samokształcenie, uczestnictwo w kulturze i zajęcia uspołeczniające, zajmują stosunkowo niewielką część dnia.

5. Wraz ze wzrostem długości podróży obserwuje się tendencję do mniejszej ilości czasu wolnego.
6. Płeć różnicuje zarówno długość, jak i strukturę czasu wolnego. Dziewczęta dysponują przeciętnie krótszym czasem wolnym niż chłopcy, częściej angażując się w samokształcenie, kulturę i zajęcia uspołeczniające, natomiast chłopcy częściej podejmują aktywność fizyczną i turystykę.
7. Uczniowie SOSW mają więcej obowiązków i dłuższą naukę; ich czas wolny cechuje większa różnorodność aktywności (turystyka, kultura). W SPS większą rolę odgrywają mass media i spacer.
8. Środowisko wychowawcze różnicuje długość i organizację czasu wolnego. Najwięcej czasu wolnego mają uczniowie z rodzin niepełnych i placówek, a najmniej z rodzin pełnych. W rodzinach pełnych częściej występują obowiązki, nauka i aktywności rozwojowe, natomiast w placówkach i rodzinach niepełnych więcej czasu poświęca się na mass media, zainteresowania indywidualne i sport.
9. Życie towarzyskie stanowi ważny element czasu wolnego niezależnie od środowiska wychowawczego i zajmuje średnio około 1 godziny i 12 minut dziennie.

Na podstawie analizy doświadczeń związanych z czasem wolnym i jego głównymi funkcjami celem optymalizacji procesu rewalidacji, w wybranych kręgach środowiskowych (rodzina, grupa rówieśnicza, sąsiedztwo lokalne, szkoła, instytucje społeczne, placówki kultury, mass media) sformułowano następujące wnioski:

Funkcja odpoczynku ma przede wszystkim znaczenie w obszarze emocjonalnym rewalidacji. W rodzinie, środowisku lokalnym, instytucjach społecznych, placówkach kultury i mass mediach sprzyja wyciszeniu i regeneracji. W grupie rówieśniczej oraz szkole wzmacnia również obszar społeczny, wspierając integrację, budowanie relacji i poczucie przynależności. Jej znaczenie w obszarze edukacyjnym pozostaje marginalne.

Funkcja zabawy w procesie rewalidacji ma zróżnicowane znaczenie zależnie od kręgu środowiskowego. W rodzinie i instytucjach społecznych wspiera głównie rewalidację emocjonalną, sprzyjając radości; w grupie rówieśniczej – rewalidację społeczną, wzmacniając współpracę i integrację; w sąsiedztwie lokalnym łączy znaczenia emocjonalne, społeczne i edukacyjne, sprzyjając uczeniu się i budowaniu relacji. W szkole i placówkach kultury wspiera rewalidację emocjonalną i edukacyjną, natomiast w mass mediach dominuje jej znaczenie edukacyjne, przynosząc korzyści poznawcze.

Funkcja zajęć rozwijających ma przede wszystkim znaczenie w edukacyjnym obszarze rewalidacji, niezależnie od środowiska, sprzyjając rozwijaniu pasji, samodzielności i motywacji do nauki. Niewykorzystany potencjał w tym zakresie posiadają mass media.

Rodzina wspierała funkcję odpoczynku i zabawy w obszarze emocjonalnym i społecznym rewalidacji, zapewniając poczucie bezpieczeństwa, budując więzi i rozwijając kompetencje społeczne, natomiast w obszarze edukacyjnym dominowała funkcja zajęć rozwijających, realizowana poprzez wspólne aktywności praktyczne, sprzyjające zdobywaniu umiejętności, kreatywności i twórczemu myśleniu.

Rówieśnicy wspierali funkcje odpoczynku i zabawy w obszarze emocjonalnym rewalidacji, zapewniając wsparcie, odreagowanie i radość. W obszarze społecznym funkcje te sprzyjały współpracy i poczuciu przynależności, natomiast w obszarze edukacyjnym szczególne znaczenie miała funkcja zajęć rozwijających, motywująca do nauki i rozwijania umiejętności.

Sąsiedztwo lokalne miało istotne znaczenie dla wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego w procesie rewalidacji. W obszarze emocjonalnym wspierało przede wszystkim funkcję odpoczynku, sprzyjając relaksowi i kontaktowi z przyrodą, a także funkcję zabawy poprzez aktywność fizyczną. W obszarze społecznym funkcje odpoczynku i zabawy wzmacniały poczucie przynależności, więzi i integrację. W obszarze edukacyjnym sąsiedztwo sprzyjało funkcjom zabawy i zajęć rozwijających, wspierając rozwój sprawności, spostrzegawczości oraz umiejętności współzawodnictwa.

Środowisko szkolne miało znaczenie dla wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego w procesie rewalidacji. W obszarze emocjonalnym wspierało przede wszystkim funkcję odpoczynku, ucząc wyciszenia i relaksu, oraz funkcję zabawy poprzez poznawanie gier wykorzystywanych później w czasie wolnym. W obszarze społecznym wzmacniało funkcję odpoczynku, sprzyjając nawiązywaniu relacji rówieśniczych. W obszarze edukacyjnym szkoła wspierała głównie funkcję zajęć rozwijających, a w mniejszym stopniu funkcję zabawy, umożliwiając przenoszenie zdobytej wiedzy i umiejętności na aktywności podejmowane po szkole.

Instytucje i organizacje społeczne miały znaczenie dla wykorzystania głównych funkcji czasu wolnego w procesie rewalidacji. W obszarze emocjonalnym wspierały funkcje odpoczynku i zabawy, zapewniając bezpieczną przestrzeń, sprzyjając przełamywaniu lęków i budowaniu pewności siebie. W obszarze społecznym wzmacniały funkcję zabawy, umożliwiając nawiązywanie więzi rówieśniczych. W obszarze

edukacyjnym wspierały funkcję zajęć rozwijających, sprzyjając rozwijaniu zainteresowań, zdobywaniu nowych umiejętności i uczestnictwu w aktywnościach edukacyjnych.

Placówki kultury odgrywały umiarkowaną, lecz istotną rolę w procesie rewalidacji uczniów z niepełnosprawnością intelektualną. W obszarze edukacyjnym rewalidacji wspierają funkcję zabawy i funkcję zajęć rozwijających poprzez dostarczanie treści o charakterze wychowawczym i poznawczym. W obszarze emocjonalnym rewalidacji pełnią rolę przestrzeni sprzyjającej odpoczynkowi i zabawie (miejsce do wspólnego spędzania czasu). Brak odniesień do obszaru społecznego rewalidacji wskazuje na potrzebę większego wykorzystania potencjału placówek kultury w budowaniu relacji między dziećmi.

Mass media pełniły istotną rolę w procesie rewalidacji uczniów, szczególnie w obszarze edukacyjnym rewalidacji, gdzie wspierały funkcję zabawy i w mniejszym stopniu funkcję zajęć rozwijających, stając się źródłem nauki i rozwijania umiejętności. W obszarze emocjonalnym media masowe wspierały funkcje odpoczynku i zabawy, co sprzyjało odprężeniu i radości. Brak odniesień do obszaru społecznego rewalidacji może stanowić wyzwanie dla większego wykorzystania potencjału tego środowiska w integracji dzieci.

Funkcja odpoczynku w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi miała przede wszystkim znaczenie w obszarze emocjonalnym rewalidacji. Najczęściej wiązano ją z interakcjami z rodziną, środowiskiem lokalnym i mass mediami, które sprzyjały poczuciu bezpieczeństwa, wyciszeniu, relaksowi i wsparciu. W mniejszym stopniu odnosiła się do interakcji z instytucjami społecznymi, rówieśnikami, szkołą i placówkami kultury. W obszarze społecznym funkcja odpoczynku wzmocniana była głównie przez interakcje z rówieśnikami i rodziną, sprzyjając budowaniu więzi, poczucia przynależności i integracji. W obszarze edukacyjnym miała marginalne znaczenie i pojawiła się jedynie w interakcjach z rodziną, wspierając regenerację i odprężenie.

Funkcja zabawy w interakcjach z różnymi kręgami w procesie rewalidacji, szczególnie w obszarze społecznym. Poprzez zabawę w relacjach z rówieśnikami, rodziną i instytucjami społecznymi uczniowie rozwijali umiejętności współpracy, budowania więzi i poczucia wspólnoty. W obszarze emocjonalnym rewalidacji zabawa sprzyjała radości, akceptacji i przełamywaniu lęków, zwłaszcza w interakcjach z rodziną, instytucjami społecznymi i mass mediami. W obszarze edukacyjnym rewalidacji zabawa głównie w interakcjach z mass mediami wpierała kreatywność, wyobraźnię i uczenie się.

Funkcja zajęć rozwijających w interakcjach z wybranymi kręgami środowiskowymi miała znaczenie przede wszystkim w obszarze edukacyjnym rewalidacji. W obszarze emocjonalnym nie została wskazana, a w społecznym pojawiła się jedynie sporadycznie, wyłącznie w kontekście rodziny. W obszarze edukacyjnym była obecna we wszystkich kręgach środowiskowych, poza mass mediami: rodzina wspierała rozwój samodzielności i umiejętności praktycznych, rówieśnicy – współpracy i wytrwałości, sąsiedztwo – sprawności i pomysłowości, szkoła – wiedzy i zainteresowań, instytucje społeczne – odkrywanie pasji, a placówki kultury – rozwój wiedzy, wrażliwości i nowych doświadczeń.

W kręgu rodziny bariery dotyczyły wszystkich obszarów rewalidacji. W obszarze emocjonalnym brak wspólnego czasu z rodzicami, zwłaszcza z matką, ograniczał realizację funkcji odpoczynku oraz poczucie bliskości i bezpieczeństwa. W obszarze społecznym nadopiekuńczość i nadmierna kontrola rodziców utrudniały spontaniczną zabawę, samodzielność i kontakty rówieśnicze. W obszarze edukacyjnym brak wsparcia w rozwijaniu nowych umiejętności praktycznych ograniczał realizację funkcji zajęć rozwijających.

W kręgu rówieśniczym kluczową barierą był brak realnych kontaktów i wspólnych form zabawy, co osłabiać może obszar społeczny i emocjonalny rewalidacji.

W sąsiedztwie lokalnym trudności dotyczyły głównie ograniczonych warunków do zabawy oraz deficytu rówieśników, co utrudniało nabywanie nowych umiejętności praktycznych i rozwój relacji społecznych, związanych głównie z funkcją zabawy.

W środowisku szkolnym bariery odnosiły się głównie do funkcji zajęć rozwijających w obszarze rewalidacji edukacyjnej i zabawy w sferze emocjonalnej i społecznej rewalidacji. Wskazywano na zbyt mało zajęć rozwijających, niewystarczające działania integracyjne, brak indywidualizacji.

W kręgu instytucji społecznych bariery w realizacji funkcji czasu wolnego dotyczyły głównie funkcji zabawy, w obszarze społecznej rewalidacji oraz w mniejszym stopniu funkcji zajęć rozwijających w sferze edukacyjnej rewalidacji. Ograniczony dostęp do wspólnych aktywności z rówieśnikami, zwłaszcza w świetlicach, utrudniał dzieciom nawiązywanie relacji. Z kolei brak informacji o dostępnych ofertach w instytucjach ograniczał rozwijanie zainteresowań uczniów.

W kręgu placówek kultury bariery dotyczyły przede wszystkim funkcji zabawy i zajęć rozwijających w obszarze edukacyjnej rewalidacji, a w mniejszym stopniu funkcji odpoczynku w wymiarze emocjonalnym rewalidacji. Dzieci wskazywały na brak

warsztatów, filmów o charakterze edukacyjnym, niewystarczającą ofertę kulturalną dostosowaną do ich potrzeb, brak przestrzeni sprzyjającej wyciszeniu.

W kręgu mass mediów bariery dotyczyły głównie funkcji zajęć rozwijających i zabawy, odnoszących się przede wszystkim do edukacyjnego, a w mniejszym stopniu społecznego obszaru rewalidacji. W zakresie funkcji zajęć rozwijających wskazywano na brak dostosowanych treści, aplikacji i narzędzi wspierających rozwój zainteresowań oraz kontakty rówieśnicze. W odniesieniu do funkcji zabawy podkreślano niedostatek gier i programów rozwijających kompetencje emocjonalne i społeczne. Natomiast w zakresie funkcji odpoczynku, w obszarze emocjonalnym i społecznym rewalidacji, zwracano uwagę na ograniczony dostęp do Internetu i niedobór treści sprzyjających wyciszeniu.

W analizie materiału empirycznego zaobserwowano znaczenie głównych funkcji czasu wolnego, odpoczynku, zabawy i zajęć rozwijających w procesie rewalidacji badanych uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim w wybranych kręgach środowiskowych (rodzinie, grupie rówieśniczej, sąsiedztwie lokalnym, szkole, instytucjach i organizacjach społecznych, placówkach kultury i masowych mediach). Funkcje te sprzyjały rewalidacji w obszarze emocjonalnym, społecznym i edukacyjnym, wzmacniając poczucie bezpieczeństwa, przynależności i sprawstwa.

Jednocześnie ujawniono nieliczne bariery, takie jak brak wspólnego czasu w rodzinie, niedostatek oferty aktywności rozwijających w szkole i placówkach kultury, niewystarczające wsparcie dorosłych czy brak dostosowanych treści medialnych do potrzeb dzieci.

Z przeprowadzonych badań i uzyskanych wniosków wynikają rekomendacje dotyczące organizacji oraz wspierania czasu wolnego uczniów z niepełnosprawnością intelektualną, co nadaje pracy jej aplikacyjny charakter:

Rekomendacje adresowane do rodziców i opiekunów

1. Stopniowe zwiększanie udziału uczniów w aktywnych formach spędzania czasu wolnego poza szkołą.
2. Wspieranie różnorodności sposobów spędzania czasu wolnego, tak aby nie ograniczały się one głównie do form biernych, korzystania z mass mediów czy udziału wyłącznie w życiu towarzyskim.
3. Świadome planowanie czasu wolnego z wykorzystaniem narzędzi edukacyjnych (np. dzienniczków aktywności, planerów), które pomagają zachować równowagę między obowiązkami, regeneracją i rozwojem zainteresowań.

4. Uwzględnianie czasu podróży przy planowaniu aktywności podejmowanych poza szkołą.
5. Współtworzenie wraz ze szkołą zasad korzystania z mass mediów w domu i w szkole.

Rekomendacje adresowane do szkoły, nauczycieli i specjalistów

1. Łączenie korzystania z mass mediów z innymi aktywnościami rozwijającymi zainteresowania uczniów, np. poprzez dyskusje, analizy czy miniprojekty.
2. Przekazywanie rodzicom wykazu wartościowych treści edukacyjnych dostępnych w mass mediach.
3. Współtworzenie wraz z rodzicami zasad korzystania z mass mediów w domu i w szkole.
4. Wspieranie rodziców uczniów obu typów szkół w organizowaniu bardziej urozmaiconych form czasu wolnego w różnych kręgach środowiskowych.
5. Promowanie wartościowych form spędzania czasu wolnego w różnych środowiskach wychowawczych poprzez działania edukacyjne, informacyjne i profilaktyczne.
6. Inicjowanie współpracy między rodziną, środowiskiem lokalnym, instytucjami społecznymi i placówkami kultury w zakresie organizowania czasu wolnego uczniów.

Rekomendacje adresowane do placówek kultury, instytucji społecznych, organizacji pozarządowych, mediów i samorządów lokalnych

1. Dostosowywanie oferty kulturalnej i medialnej do potrzeb oraz możliwości uczniów z niepełnosprawnością intelektualną.
2. Promowanie wartościowych form spędzania czasu wolnego w środowisku lokalnym.
3. Tworzenie dostępnych warunków do aktywnego uczestnictwa uczniów w życiu społecznym, kulturalnym i rekreacyjnym.
4. Współpraca ze szkołą i rodziną w organizowaniu czasu wolnego uczniów.
5. Wspieranie działań służących większemu zróżnicowaniu oferty czasu wolnego dostępnej dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną.
6. Wzmacnianie współpracy pomiędzy kręgami środowiskowymi (rodziną, szkołą, grupą rówieśniczą, środowiskiem lokalnym, instytucjami społecznymi i placówkami kultury) w organizowaniu czasu wolnego uczniów.

Powyższe rekomendacje mogą sprzyjać pełniejszemu wykorzystaniu funkcji czasu wolnego w procesie rewalidacji uczniów i wspierać ich harmonijny rozwój.

Wartością dodaną pracy w zakresie zastosowania wyników badania jest praktyczne wykorzystanie funkcji czasu wolnego (odpoczynek, zabawa, zajęcia rozwijające) jako narzędzia rewalidacyjnego, analizowanego w kontekście różnych kręgów środowiskowych.

Uzyskane wyniki mogą stanowić podstawę do zastosowania w praktyce rewalidacyjnej poprzez projektowanie środowiskowego modelu rewalidacji wokół aktywności czasu wolnego i jego funkcji, angażując różne kręgi środowiskowe.

Wyrażam nadzieję, że podjęta problematyka będzie stanowiła źródło inspiracji dla nauczycieli, terapeutów i rodziców w zakresie organizowania wartościowych form czasu wolnego w różnych kręgach środowiskowych uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu lekkim.

Bibliografia, wybrane pozycje

Alderson P., *Young Children's Rights, Exploring Beliefs, Principles and Practice*, Second Edition, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia 2008, pp. 20-25.

Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, Przełożyli: Witold Betkiewicz, Marta Bucholc, Przemysław Gadomski, Jacek Haman, Agnieszka Jasiewicz-Betkiewicz, Agnieszka Kloskowska-Dudzińska, Michał Kowalski, Maja Mozga, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s.60.

Bauman T., *Strategie jakościowe w badaniach pedagogicznych*, W: T. Pilch, T. Bauman, *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*, Wydanie drugie poprawione i rozszerzone, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2001, s. 270–275.

Bruner J., *The Culture of Education*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England 1996, pp.19-20.

Creswell J. W., *Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, Third Edition, SAGE Publications, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, 2009, pp. 207-208.

Czajkowski K., *Wychowanie do rekreacji*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1979, s.55.

Czerepaniak-Walczak M., *Od próżniaczenia do zniewolenia – w poszukiwaniu dyskursów czasu wolnego*, W: E. Marynowicz-Hetka (red.), *Pedagogika społeczna*, Podręcznik akademicki, PWN, Warszawa 2007.

Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej. Praca socjalna i kulturalna*, PWN, Warszawa 1972, 1975

Stafford L. , ‘*What about my voice*’: *Emancipating the voices of children with disabilities through participant-centred methods*, *Children's Geographies* 15(5) 2017 b, pp.600-613.